

DALMATINSKI GRADOVI I DUBROVNIK U DJELIMA HRVATSKIH LATINISTA

Nevenka Bezić-Božanić

Vrijeme, ljudska ruka, prirodne nedaće, nov način života i političke prilike mijenjale su stoljećima naselja, gradove i prirodu, što je neumitno u vremenu koje teče kao rijeka i nikad se više ne može vratiti. Tu sudbinu odredila je povijest i dalmatinskim gradovima. No ostali su opisi, crteži, grafike, književni zapisi i arhivski podaci po kojima danas možemo naslutiti oblik tih gradova, ljepotu prirode i svakodnevni život, doduše sve to viđeno očima pjesnika, slikara, kroničara.

Takvi opisi sačuvani su već u 14. stoljeću, a jedan je od najljepših opisa grada Šibenika onaj što nam ga je ostavio književnik Juraj Šižgorić u 15. stoljeću. U svom djelu DE SITU ILLIYRIAE ET CIVITATE SIBENICI, u prijevodu Veljka Gortana, Šižgorić ovako opisuje šibensku luku:¹

»Zatim se u velikoj luci nalazi kutak, nazvan ružičastim po ružičastom izvoru, koji tankim mlazom izbija iz stijene i teče u obližnje podgrađe, nad kojim se diže stari hram, sagrađen u čast sv. Nedjelje² u vrijeme kad su Iliri protjerali iz svog kraja obijesne Grčiče.

Nadalje, velika se luka pruža u daljini od 12 milja, odasvuda zatvorena, ali prema Jadranskomu moru otvorena vrlo uskim kanalom. Na njegovu se ulazu s obje strane nalaze dvije crkve, a nasuprot gradu dvije se kule dižu jedna prema drugoj.«

Šižgorić uz opis rodnoga grada opisuje okolicu, susjedne otoke, šibenska polja, raslinje, ribarstvo, narodne običaje, igre i prvi put bilježi narodne pjesme i poslovice na hrvatskom jeziku. Danas je to djelo značajan izvor za poznavanje razvitka grada i svakodnevnog života u Šibeniku i bližoj okolici, jer kad se ti opisi nadopune sačuvanim arhivskim izvorima, mogu s više strana osvijetliti prilike i život tog kraja u 15. stoljeću.³

Dubrovčanin Ludovik Crijević Tuberon opisao je poznatu tvrđavu Sokol iznad Konavoskog polja koja se u ispravama spominje prvi put 1391. godine,⁴ a do naših dana sačuvala se tek djelomično u ruševinama. Izuzetan položaj te tvrđave i njeno značenje u obrani Dubrovnika nadahnuli su Crijevića da je opiše u latinskim stihovima koji u prijevodu Tomislava Ladana glase:

*Postoji sokolska hrid po imenu tvrđa,
na pustome mjestu pod gorom, što strši u zrak
strma najvišim vrhom, od žila dubokih hrid užasna,
golema i strašna pogledu.
Odozgor promatra s visokih mjesta,
i sa svih strana oštre su hridi
opasane lomnim stijenama i litice s gora visokih.
Otraga se pričinja: te zaravni se oko sebe svijaju,
i ne bi ni pomislio da su kamene;*⁵

.....

Crijević opisuje i pitome Konavle s plodnim poljima, dubrovačke gradske zidine podno Srđa, napominje što bi sve trebalo izgraditi u Gradu da bi zasjao punim sjajem:

*Ti ćeš sad jedan, dvostruki Epidaur, i drugi nebeski postati
i od najvišeg kruga jasnije svijetliti,*

(T. Ladan)

.....

Kotoranin Ivan Bolica opisao je u latinskim stihovima ASCRIVIENSIS URBIS svoj rodni grad Kotor između 1538. i 1551. godine, i tada pod mletačkom

upravom kao i drugi dalmatinski gradovi. Uz prirodne ljepote bokokotorskog zaljeva opisao je pojedine građevine svog vremena, a posebno trg pred stolnicom i gradsku ložu, koji u prijevodu Nikole Šopa glasi:

*Podalje otud širok trg se pruža, a okolo vidiš
svodove gorde, tu prvi je redom i golem se koči
veličanstveni hram a posvećen Tripunu friškom.
S desne strane je trijem podbočen stupovljem svojim
mramornim, kuda se često šetaju sipljivi starci
ili se sastaju oci, pa zbore o stvarima javnim
ili na visokim sudačkim stolicama sjede i pravdu
dijele jednodušno puku, u čemu još tragova ima
drevne one slobode, jer silniku ne bješe nikad
podložan ovaj grad ...⁶*

Antun Vrančić, istaknuti diplomat i pisac posebno poznat po svojim putopisima i diplomatskoj službi na ugarskom dvoru, rodio se u Šibeniku 1504. godine i nikad nije zaboravio svoj rodni grad. Uvijek je s ponosom uz svoje ime zapisivao da je Šibenčanin i Dalmatinac. U svojim brojnim pismima prijateljima i rodbini često spominje svoje porijeklo, a u jednoj bilješci ostavio nam je upečatljiv opis krajolika oko rijeke Krke i Skradina:

»... mjesto slavno po znamenitoj kuli, a ime mu je Kamičak što na hrvatskom jeziku znači kamenčić. Iako je to ime dobio zbog mjesta na kojem leži, pristup do njega ipak nije odveć strm; položaj mu je izvanredno ljubak i iz daljine privlači na sebe pogled. Ja sâm već sam ga tripot posjetio. Rijeka Tit naime — domaće je stanovništvo zove Krka — koja se kod Skradina ulijeva u more, puna riba, duboka i prijatna svojom uvijek bistrom vodom, lomi se na dva slapa što se izdižu malo poviše tog mjesta — ondje leži čuveni mlin kojim se koristi gotovo čitava Dalmacija — a onda protječe uza samu stijenu na kojoj su podignute zidine tvrđave.«⁷

Jedan je od najbolje opisanih krajeva na našoj obali u 16. stoljeću otok Hvar. Dominikanac Vinko Pribojević, hvarski renesansni književnik i polihistor, održao je 1525. godine pred uglednim građanima grada Hvara govor na latinskom jeziku poznat pod naslovom: ORATIO FRATRIS VINCENTII PRI-

BOEVII SACRAE THEOLOGIAE PROFESSORIS ORDINIS PRAEDICATORUM DE ORIGINE SUCCESSIBUSQUE SLAVORUM u kojem je obrazložio porijeklo Slavena i pokušao prikazati snagu, veličinu i rasprostranjenost slavenskih naroda na evropskim prostorima. Posebno se osvrnuo na dalmatinske gradove u antici i na svoj rodni otok Hvar. Govor je tiskan prvi put u Mlecima 1532. godine, a 1951. je objavljen hrvatski prijevod Veljka Gortana. Pribojević podastire povijesne podatke o otoku Hvaru, opisuje pojedina mjesta, govori o stanovnicima, gospodarskim prilikama, poljoprivrednim kulturama, ribarstvu. Osvrće se i na značaj Hvarana, spominje njihove umne sposobnosti, trezvenost, radišnost, pomorsku umješnost, njihovo imovno stanje, bogatstvo i osebnost otoka. Spominje antičke ostatke na otoku čije ruševine ne dočekaše naše vrijeme i značaj hvarske luke na pomorskim putevima duž Jadrana. Uz još uvijek postojeću hvarsku gradsku sredinu posebno je zanimljiv opis kneževe palače porušene u 19. stoljeću kao i Dominikanski samostan sa crkvom sv. Marka s tek sačuvanim zvonikom, apsidom i nadgrobnim pločama koje su nekad bile ugrađene u pločnik crkve. Od samostana nije nažalost ostalo ništa. Taj Pribojevićev opis u Gortanovu prijevodu glasi:

»A što da kažem o prekrasnoj kneževoj palači, koju sa zapadne strane grada uz crkvu sv. Marka Evanđelista čuvaju četiri veličanstvene kule i koja se krasno diže nad lukom i nad trgom? U njoj je prostrana vijećnica, dva bunara, široke blagovaonice, ugodni hodnici, posebne sudnice za ljeto i zimu i (da ukratko obuhvatim mnogo toga) sve i iznutra i izvana uređeno velikim troškom i kraljevskim (kako se obično kaže) sjajem. Namjerno se ne osvrćem na privatne zgrade (jer, kad bih htio svojim prikazom sve obuhvatiti, moj bi se govor previše oduljio), ali ću ipak spomenuti naš krasni samostan, koji (kako sam spomenuo) leži na morskoj obali prema biskupskoj palači. Njegova crkva, posvećena sv. Marku Evanđelistu, naziva se (kako spominju stariji ljudi) plemićkom kapelom. Naši preci, osobito patriciji, smatrahu da je grijeh pokopavati svoje mrtve izvan te crkve. Taj se samostan kao neki čardak tako uzdiže nad trgom i lukom da se iz njega lako može vidjeti i razabrati sve što se u njima nalazi, zatim gotovo sve kuće grada i predgrađa, sama tvrđava i kneževa palača, čak i neki otoci udaljeni 40.000 koraka. Ostavljam po strani zgodan raspored pojedinih dijelova tog samostana, bogatu knjižnicu, prostrane vrtove, trn iz krune Gospodnje i česticu njegova presvetoga križa, ostale svetačke moći i mnogo drugih takvih predmeta...⁸

Hrvatski latinisti osim opisa pojedinih gradova, pjevaju ode svom zavičaju, spominju prirodne ljepote, bilježe narodne običaje i dive se umjetnicima iz svoje sredine. Među njima prednjači Dubrovčanin Ilija Crijević koji u pjesmi Ode in Rhacusam u prijevodu Tomislava Ladana pjeva:

*Dubrovniče, zjenico moja, domovino, zjenico moja,
potomče pravi, opāsan odasvuda kopnom i morem,
naselje časno i dvostruki izdanče Kvirita*

.....

a o Rijeci dubrovačkoj ovako zbori:

.....
*kad me ugodna Rijeka umiruje u prohladnu zatonu;
koje tako iz nepresušne grudi natapa slatka žila
Ona ne služi ljutite vode na pučini,
jer se suprotstavlja Jadram,*

.....

Posebno upečatljivo spjevao je Crijević stihove o narodnom običaju Martinju koji se u raznim inačicama sačuvao sve do naših dana. U Ladanovu prijevodu pjesma teče:

*Martinje je sad zima donijela:
neka je postavljen stol, odsječen komad kolača
treba odabrati,
te pogaču žitnu komad po komad siječem.
A ne manjka nam ni srebrna, ni mjedena, ni zlatna novca,
zato komad po komad dijelimo.
Od pletera ispletena kotarica za pletivo
nek ždrebove primi i dvostruki prostre se ubrus.⁹*

.....

Crijević je napisao distih na latinskom jeziku za top koji je izradio i odlio istaknuti ljevač zvona i topova Ivan Krstitelj de Tollis Rabljanin 1505. godine

za potrebe Dubrovačke Republike. U Ladanovu prijevodu natpis kaže: »Ovu novost načini Baptista za obranu Dubrovnika, poletješe hici pod oblake.« Taj top tupa kolubrine čuva se u Vojnom muzeju u Beču.¹⁰

Benediktinac Ludovik Crijević Tuberon, prema nekim izvorima, boravio je jedno vrijeme na dvoru hrvatsko–ugarskog kralja Matije Korvina u Budimu, gdje se očito susreo s djelom kipara Ivana Duknovića kojeg naziva »Ioannes Dalmata illustris sua aetate sculptor«. Tuberon ogorčen na nepravdu učinjenu kiparu opisuje kako mu je kralj poklonio tuđi dvorac i imanje umjesto da mu za njegov velik trud i nadarenost plati zlatom onoliko koliko je taj umjetnik zaista zaslužio.¹¹ Jednako tako divio se jednom drugom velikom kiparu i graditelju Jurju Dalmatincu Šibenčanin Faust Vrančić, polihistor, leksikograf i izumitelj proučavajući konstrukciju Jurjeve kupole. U svom djelu »Machinae novae«, objavljenom u Mlecima 1595. godine spominje i objašnjava taj izuzetno značajni građevinski pothvat.¹²

Neiscrпно blago pisane riječi starih hrvatskih književnika na latinskom i hrvatskom jeziku zacijelo krije još niz vijesti ove vrste, što i nije moguće odjednom obuhvatiti, ali treba ukazati i na te izvore koji nas slikovitošću, pa čak i uvjerljivošću i biranim riječima odvedu u prošla vremena. Uz arhivske podatke nadopunjuju istraživanja kulturne baštine i života predaka na ovim našim prostorima.

BILJEŠKE

¹ J. Šižgorić: O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku (Preveo V. Gortan, pogovor A. Šupuk). Šibenik 1981, str. 43–45.

² O crkvi sv. Nedjelje vidi: K. Stošić: Sela šibenskog kotara. Šibenik 1941, str. 30, 31.

³ N. Bezić–Božanić: Šibenik u Šižgorićevo doba. Dani Hvarskog kazališta sv. XVII, Split 1991, str. 133–143.

⁴ L. Beritić: Tvrđava Sokol u Konavlima. Anali Historijskog instituta JAZU sv. X–XI, Dubrovnik 1962–1963, str. 103–134.

⁵ Hrvatski latinisti, knj. I, Matica hrvatska, Zagreb 1969, str. 448.

⁶ N. dj. str. 674.

⁷ Pod naslovom *De Georgii Utissenii, fratris appellati, vita et rebus commentarius* u prijevodu Zdeslava Dukata. N. dj. str. 662, 663. — O kuli Kamičku vidi: o. J. Soldo: Samostan Majke od milosti na Visovcu. Prilozi poznavanju prošlosti. Kačić, zbornik Franjevačke provincije presv. Otkupitelja, god. II, Split 1969, str. 160. — Kamičak ili Kamičac bio je najprije u vlasništvu roda Nelipića, a u 15. stoljeću Utješinovića. Tu se rodio poznati kardinal Juraj Utišenović, branitelj Ugarske i Erdelja. Danas su to tek slabo vidljive ruševine.

⁸ V. Pribojević: O podrijetlu i zgodama Slavena. (Uvod i bilješke G. Novak, prijevod V. Gortan) I izdanje. Split 1991, str. 85, 86. — N. Duboković: Samostan i crkva dominikanaca u Hvaru. — Nekadašnji izgled sklopa Kneževe palače u Hvaru. Rasprave i članci. Split 1988, str. 204–219.

⁹ Hrvatski latinisti (bilj. 5), str. 384, 408, 418, 438.

¹⁰ N. dj. str. 418, 419. — C. Fisković: Ivan Rabljanin. Anali Historijskog instituta JAZU, sv. VI–VII, Dubrovnik 1957–1959, str. 205–231. — N. Bezić–Božanić: Majstori Dalmacije I, Split 1978, str. 152.

¹¹ Hrvatski latinisti, str. 328. — C. Fisković: Ivan Duknović — Ioannes Dalmata u domovini. Split 1990.

¹² Faust Vrančić umro je u Mlecima 1617. godine, a sačuvan je popis njegove imovine u Historijskom arhivu u Zadru, u kojem se spominje više knjiga. Popis je sastavljen 1585. godine u Beču. *Miscellanea I*, Zadar 1949, str. 43–46.